

Elżbieta NIEZABITOWSKA

Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, Gliwice

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ ARCHITEKTONICZNYCH ŚRODOWISKA ZAMIESZKANIA SENIORÓW W PROJEKCIE POLSENIOR¹

Streszczenie. Badania architektoniczne w projekcie PolSenior zostały zaprojektowane jako interdyscyplinarne. W skład grupy badawczej weszli architekci i socjologowie. Do badań zostały wybrane 3 osiedla mieszkaniowe wielorodzinne, o różnej lokalizacji, wieku i strukturze mieszkań, oraz 4 domy stacjonarne, o różnym standardzie i strukturze organizacyjnej, dla ludzi w wieku emerytalnym.

Artykuł ukazuje kolejne kroki badawcze podjęte w trakcie prowadzenia badań, oraz zastosowane metody i techniki badawcze, takie jak badania literaturowe, oceny jakości badanych środowisk prowadzone pod kątem wybranych kryteriów jakościowych, studia przypadku wielokrotne komparatywne, ankietowanie, wywiady i spotkania fokusowe.

Przedstawione w artykule badania można uznać za pilotażowe w tej problematyce, ukazujące nowe obszary badawcze.

METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS OF ARCHITECTURAL RESEARCH OF SENIORS' HOUSING ENVIRONMENT IN THE PROJECT POLSENIOR

Summary. PolSenior architectural research project was designed as interdisciplinary. The research group consisted of architects and sociologists. Selected to study there were: three multi-family housing developments of diverse location, age and structure of the flats and also 4 nursing houses for people of retirement age, houses of different standards and different management structure.

The paper presents the steps taken during the research and also research methods and techniques applied such as literature studies, quality assessment tests of the housing environments, based on selected quality criteria, multiple, comparative case studies, surveys, interviews and focus group meetings.

Research presented in this paper can be considered as a pilot study of this problem, highlighting new areas of research.

¹ PolSenior – Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007 – 2010 jako projekt badawczy zamawiany PBZ- MEiN-9/2/2006.

1. Wprowadzenie

Problematyka jakości środowiska zamieszkania towarzyszy projektowi PolSenior, skoncentrowanemu przede wszystkim na aspektach medycznych, psychologicznych, socjologicznych i ekonomicznych ludzi w wieku senioralnym w Polsce. Jak udowadniają ostatnie prace ANFA (Academy of Neuroscience for Architecture), jakość środowiska zbudowanego, w tym także mieszkaniowego, ma znaczący wpływ na dobre samopoczucie ludzi. Problem ten jest także poruszany w pracach M.P. Lawtona i L. Nahemovej [35] w aspekcie wpływu kompetencji środowiskowej na samopoczucie i, co za tym idzie, na zdrowie.

Zagadnienie jakości środowiska zbudowanego, podobnie jak niemal wszystkie problemy naukowe architektoniczne, mają charakter interdyscyplinarny. W związku z tym, problematyka ta została opracowywana przez zespół badawczy architektów i socjologów z Politechniki Śląskiej w Gliwicach pod kierunkiem Dr. hab. Adama Bartosza z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i nosi tytuł „Kapitał społeczny seniorów w warunkach różnych środowisk urbanistycznych a wymogi ich dostosowania do aktywizacji życiowej i jakościowego zabezpieczenia potrzeb ludzi starych”.

Zagadnieniem wiodącym podprojektu jest ocena jakości środowiska zamieszkania w kontekście możliwości realizacji aktywności na emeryturze oraz rozpoznanie barier utrudniających wykorzystanie kapitału społecznego seniorów. Podstawową procedurą badawczą, przyjętą w podprojekcie, była więc ocena jakości środowiska zamieszkania ludzi w wieku senioralnym w kontekście dopasowania go do możliwości fizycznych seniorów, w sposób pozwalający na aktywne życie i wykorzystanie kapitału społecznego. Ponieważ badania jakościowe zakładają zarówno ocenę ekspercką, jak i ocenę użytkowników badanego środowiska, wszystkie opracowania partycypacyjne zostały metodologicznie przygotowane przez zespół socjologów.

Celami omawianego podprojektu były: zbadanie kilku różnych środowisk zamieszkania w osiedlach wielorodzinnych oraz w domach seniora pod kątem dostosowania tych środowisk do potrzeb ludzi w wieku senioralnym oraz ocena, na ile zapewniają one warunki do wykorzystania potencjału społecznego ludzi starych i zachowania aktywności życiowej.

Przy opracowywaniu wspólnego narzędzia badawczego, jakim jest ankieta socjologiczna, wystąpiły pierwsze problemy współpracy pomiędzy socjologami a architektami. Architektów w tym projekcie interesowała ocena jakości środowiska zamieszkania na wybranych przykładach, z których każdy był niepowtarzalny i wymagał osobnego potraktowania.

Socjologowie skupili się na aktywności i kapitale społecznym ludzi na emeryturze i ich wykorzystaniu w kontekście zamieszkiwanego środowiska – dla nich badane środowiska stanowiły jedną grupę respondentów. Stąd wystąpiła konieczność uzupełnienia badań ankietowych wywiadami swobodnymi z wybranymi grupami respondentów w kontekście oceny jakości zamieszkiwanego środowiska.

Dodatkowo grupa architektów i socjologowie przygotowała kilka pytań dotyczących problematyki mieszkaniowej ludzi na emeryturze do ankiety ogólnopolskiej, w której przewidziano 5 500 respondentów z całej Polski².

2. Dobór metodologii badawczych

Dobór metodologii badawczych jest zawsze uzależniony od postawionych celów badawczych. Z uwagi na działania interdyscyplinarne, postawiono w projekcie dwie grupy celów: socjologiczne i architektoniczne.

Z punktu widzenia socjologii najciekawszymi celami było poznanie kapitału społecznego ludzi oraz aktywności ludzi w wieku senioralnym. Zagadnienia te badano w kontekście ograniczeń respondentów wynikających z niesprawności oraz spowodowanych niedopasowaniem środowiska mieszkaniowego do zmieniających się potrzeb ludzi starych.

W badaniach architektonicznych postawiono sobie jako cele zbadanie jakości badanego środowiska z punktu widzenia obowiązujących przepisów i wymagań normatywnych, poznanie występujących w badanych środowiskach barier dla osób starszych, zarówno w środowisku mieszkaniowym urbanistycznym, jak i w budynku oraz mieszkaniu. Ponadto, ważnym aspektem badań było rozpoznanie poczucia bezpieczeństwa mieszkańców i zadowolenia z miejsca zamieszkiwania oraz całościowa ocena zamieszkiwanego środowiska w oczach seniorów.

Zarówno dla socjologów, jak i architektów interesujące było rozpoznanie sposobu postrzegania środowiska zamieszkiwania przez pokolenie seniorów, jakkolwiek z różnych perspektyw badawczej i praktycznej.

Chcąc osiągnąć założone cele, podjęto następujące kroki badawcze:

² Szerzej na temat zakresu badań projektu PolSenior na stronie Internetowej www.polsenior.iimcb.gov.pl

- zapoznano się ze stanem badań w zakresie problematyki dotyczącej ludzi starych w środowisku zbudowanym oraz z problemami jakości behawioralnej środowiska mieszkaniowego i koncepcjami oceny tej jakości,
- dokonano wyboru środowisk mieszkaniowych do badań,
- dokonano wyboru metodologii badawczych adekwatnych do założonych celów,
- opracowano etapowanie badań³.

Z uwagi na złożoność problematyki badawczej, przyjęto kilka metodologii badawczych dostosowanych do określonych zadań i celów. Tak więc posłużono się metodami: argumentacji logicznej (tok myślenia o projekcie), wielokrotnymi studiami przypadku (3 środowiska zamieszkania w budownictwie mieszkaniowym wielorodzinnym oraz 4 domy pobytu stałego), badaniami ilościowymi statystycznymi i korelacyjnymi (program SPSS) oraz badaniami jakościowymi komparatywnymi eksperckimi i partycypacyjnymi.

Wyżej wymienione metody badawcze wymagały dobrania odpowiednich technik badawczych, takich jak: analizy literaturowe, analizy historyczne (czas powstania obiektu, jego walory artystyczne i historyczne, zastosowane materiały, typ konstrukcji itp.), analizy dokumentacji architektoniczno-urbanistycznej (zgodność z przepisami i standardami), obserwacje środowiska „in situ” (ślady zużycia, stan utrzymania, miejsca potencjalnie niebezpieczne, niedostępne dla niepełnosprawnych itp.), fotografowanie, ankietowanie przy użyciu kwestionariuszy (korelacje przy użyciu programu SPSS), wywiady grupowe, w postaci spotkań fokusowych ukierunkowanych, oraz wywiady swobodne, nagrywane ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji.

Etapowanie badań ma swoją logikę prowadzącą od rozpoznania stanu badań przez ustalenie celów, dobór odpowiednich metod badawczych i technik, przeprowadzenie badań, analizy wyników do opracowania wniosków włącznie. W przypadku badań PolSeniora, przyjęto następujące etapy pracy:

- 1) badania literaturowe,
- 2) wybór przedmiotu badań, środowisk do badań,
- 3) opracowanie kryteriów badań eksperckich i przeprowadzenie ocen eksperckich,
- 4) opracowanie kryteriów badań ankietowych, dobór próby i przygotowanie pytań do ankiet:
 - a) ogólnokrajowych,
 - b) socjologicznych – architekci i socjologowie,
 - c) architektonicznych – architekci i socjologowie,

³ Etapowanie badań zostało szerzej opisane w [40, s. 19-30].

- 5) przeprowadzenie ankietowania w wybranych osiedlach mieszkaniowych i ich obróbka w programie SPSS oraz interpretacja,
- 6) przygotowanie i przeprowadzenie badania fokusowego na osiedlu Superjednostka w Katowicach,
- 7) przygotowanie problemów do wywiadów swobodnych, wybór grup respondentów i przeprowadzenie wywiadów na wybranych osiedlach mieszkaniowych,
- 8) przeprowadzenie oceny eksperckiej w wybranych domach pobytu stałego dla seniorów i osób niepełnosprawnych,
- 9) przygotowanie problemów do wywiadów swobodnych, wybór grup respondentów i przeprowadzenie wywiadów w wybranych domach pobytu stałego dla seniorów oraz osób niepełnosprawnych,
- 10) opracowanie wyników badań pod kątem dostosowywania środowiska zamieszkiwania do osób starszych i niepełnosprawnych, z wnioskami do projektowania i modernizacji:
 - a) domów mieszkalnych wielorodzinnych,
 - b) domów pobytu stałego,a także z wnioskami do polityki społecznej w zakresie budownictwa mieszkaniowego zarówno wolnorynkowego, jak i w domach pobytu stałego dla ludzi starych i niepełnosprawnych.

Etapem końcowym opracowania programu badawczego są raporty oraz publikacje częściowe i całościowe [30, 40, 41, 42].

3. Rozpoznanie problematyki starości i mieszkalnictwa na podstawie badań literaturowych

W pierwszym etapie pracy skupiono się na rozpoznaniu problematyki starości w kontekście potrzeb mieszkaniowych. W tym celu rozpoczęto badania literaturowe dotyczące:

- psychologii i socjologii środowiskowej w odniesieniu do środowiska zamieszkiwania,
- potrzeb ludzi starych w środowisku zbudowanym, w tym w środowisku zamieszkania,
- oceny jakości środowiska zbudowanego, w tym środowiska zamieszkiwania,
- ludzi niepełnosprawnych i z ograniczoną sprawnością oraz ich potrzeb w środowisku zamieszkania,

- dostosowania mieszkań i otoczenia urbanistycznego do potrzeb ludzi niepełnosprawnych.

W wyżej wymienionej problematyce istnieje bogata i rozbudowana literatura przedmiotu, a także wiele nowych koncepcji teoretycznych. Druga połowa XX w. to okres intensywnego rozwoju psychologii i socjologii środowiskowej, odnoszących się do potrzeb ludzi w środowisku zbudowanym. Do znaczących teorii w tym zakresie należy teoria „behavioral settings” Backera, powstała w latach 1947 – 1972 na podstawie badań w miejscowości Oskaloosa, a ukazująca związek pomiędzy ukształtowaniem przestrzeni a zachowaniami ludzi modelowanymi przez tę przestrzeń [6, 9]. Równie istotną teorią jest tzw. drabina (piramida) potrzeb Maslowa z lat 60., określająca potrzeby człowieka w środowisku. Są to potrzeby fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności do grupy, prestiżu, poznawcze, estetyczne, samorealizacji, a więc te, których poziom zaspokojenia ma ścisły związek z zadowoleniem i satysfakcją życiową z przebywania w określonym środowisku⁴.

Teoria P-E fit (Person-Environment fit), czyli dopasowanie osoba-środowisko [6, 12, 25], zwraca uwagę na fakt, że trudności związane z samodzielnym radzeniem sobie w środowisku zbudowanym wywołują głęboki stres prowadzący do chorób i depresji. Ten problem szczególnie ostro występuje w przypadku osób niepełnosprawnych, z trudem radzących sobie ze swoim kalectwem w mieszkaniu i często odciętych od możliwości funkcjonowania w środowisku urbanistycznym, w najbliższej okolicy zamieszkania.

Z kolei teoria gradientu przestrzeni, nawiązując do podstawowej potrzeby człowieka wg drabiny Maslowa, jaką jest bezpieczeństwo, sugeruje gradację prywatności w środowisku zamieszkania od przestrzeni publicznej do prywatnej. Ta potrzeba gradacji przestrzeni od publicznej, poprzez półpubliczną i półprywatną, do prywatnej ma ścisły związek z poczuciem bezpieczeństwa w środowisku [15, 24, 38]. Również z poczuciem bezpieczeństwa, a także i orientacji w przestrzeni urbanistycznej, wiąże się teoria K. Lyncha, mówiąca o znaczeniu poznawczym środowiska, czyli tzw. mapy poznawcze K. Lyncha [36], pozwalające na szybką orientację w przestrzeni nieznanej, co zostało później rozwinięte w problematyce „wayfinding” [44].

Problematykę sprawności ludzi starych i chorych podejmują S. Katz, M.P. Lawton oraz E.M. Brody, którzy zbudowali narzędzia badania poziomu tej sprawności. Są to:

- ADL (Activities of Daily Living) Katza, z 1963 r., czyli skala określająca stan sprawności osób chorych wymagających opieki codziennej [31].

⁴ Szerzej na temat teorii Bakera i Maslowa w: [8, 9].

- IADL (Instrumental Activities of Daily Living) Lawtona-Brody, z 1969 r. – rozszerzenie ADL o codzienne czynności związane z samodzielnym obsłudżiwaniem się w domu, które mogą być utrudnione przez niewłaściwie zorganizowane środowisko mieszkania [33].

Analizy ww. literatury prowokują do postawienia pytań podstawowych, dotyczących ludzi w wieku senioralnym, takich jak: czym się charakteryzuje grupa ludzi w wieku senioralnym (cechy fizyczne i psychiczne odróżniające tę grupę od innych grup wiekowych), jaki związek mają cechy tej grupy ze środowiskiem zamieszkania, czy środowisko zamieszkiwania dla ludzi w wieku senioralnym wymaga innego podejścia do projektowania, jakie potrzeby związane z zamieszaniem ma ta grupa?

Kolejna grupa pytań dotyczyła dopasowania środowisk zamieszkania, w których przebywają ludzie w wieku senioralnym, do ich specyficznych potrzeb oraz jak je postrzegają, jak się w nich czują oraz jaka występuje korelacja pomiędzy potrzebami grupy ludzi w wieku emerytalnym a oferowaną jakością środowiska zamieszkiwania.

Następna grupa pytań, wymagająca dalszych badań literaturowych, dotyczyła zagadnienia jakości środowiska zbudowanego jako takiego, w świetle zarówno obowiązującego prawa budowlanego, jak i zasad, jakimi kierują się w procesie projektowania architekci. W tej grupie badania zostały ukierunkowane na: akty normatywne (prawo budowlane, normatywy projektowania), projekty badawcze polskie i unijne, dotyczące ludzi starych, istniejące narzędzia badawcze, stosowane w badaniu środowiska zamieszkiwania, idee stosowane w badaniach i projektowaniu architektonicznym w odniesieniu do środowiska zbudowanego.

Jak wykazały analizy, istniejące kiedyś normatywy projektowania budownictwa mieszkaniowego obecnie nie funkcjonują. Najważniejszym obecnie aktem prawnym stosowanym w projektowaniu architektonicznym jest Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (DzU z dnia 15 czerwca 2002 r.) oraz Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 7 kwietnia 2004 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (DzU z dnia 12 maja 2004 r.). Akty te określają między innymi, w jaki sposób należy projektować obiekty i ich otoczenie urbanistyczne, aby były dostępne dla osób niepełnosprawnych na wózku oraz niewidzących lub niedowidzących. Przepisy te nie obejmują jednakże innych niesprawności charakterystycznych dla podeszłego wieku, a sformułowanych w literaturze dotyczącej niesprawności. Przepisy te również nie likwidują postanowienia pozwalającego na wznoszenie budynków mieszkalnych do wysokości 5 kondygnacji bez windy.

Dalsze wskazówki obowiązujące przy projektowaniu obiektów formułuje ergonomia, czyli dyscyplina naukowa zajmująca się dostosowaniem środowiska życia człowieka do potrzeb psychofizycznych⁵. W architekturze ergonomia oznacza w pierwszym rzędzie prawidłowe wymiarowanie przestrzeni w obiektach architektonicznych, uwzględniające wymiary ciała ludzkiego. Na zasadach ergonomii bazują zalecenia projektowe lansowane przez wydawnictwo „Integracja”, publikujące materiały pomocnicze do projektowania środowiska zbudowanego, dostosowanego do potrzeb osób niepełnosprawnych⁶.

Kolejne zalecenia, które są brane pod uwagę przy kształtowaniu środowiska zamieszkania, to standardy przestrzenne. W projekcie przeanalizowano: standard przestrzenny podstawowych typów mieszkań realizowanych przez TBS⁷ przy udziale środków KFM⁸, standard przestrzenny podstawowych typów mieszkań w wielorodzinnym społecznym budownictwie mieszkaniowym, określony na podstawie aneksu nr 7 do Regulaminu Projektu Finansowania Budownictwa oraz europejski standard przestrzenny charakterystycznych typów mieszkań w wielorodzinnym, społecznym budownictwie mieszkaniowym, zalecany przez Komitet Ekonomiczny ONZ dla Europy w „ECE Compendium of Model Provisions for Building Regulations” New York⁹.

Wzorem dla naszego prawodawstwa w zakresie przystosowywania środowiska zbudowanego do potrzeb osób niepełnosprawnych mógłby być amerykański ADAAG (Accessibility Design Act – Accessibility Guideline), przewodnik dostępności przygotowany na podstawie aktu prawnego o projektowaniu dostępności ADA (Accessible Design Act) z 1990 r.¹⁰, dotyczącego dostosowania środowiska zbudowanego do potrzeb ludzi niepełnosprawnych oraz idei Universal Design rozwijanej przez North Carolina University w USA¹¹.

Problematyka ludzi starych jest także przedmiotem badań w ramach Unii Europejskiej. Do ważniejszych projektów ujmujących problematykę mieszkalnictwa dla ludzi starych należy ENABLE AGE – Enabling Autonomy, Participation and Well-Being in Old Age: The Home Environment as a Determinant for Healthy Ageing, projekt w ramach projektów

⁵ Kluczowa pozycją literaturową jest tutaj [22].

⁶ Por. [1].

⁷ TBS – Towarzystwo Budownictwa Socjalnego.

⁸ KFM – Krajowy Fundusz Mieszkaniowy.

⁹ Podano za Kongres Budownictwa www.kongresbudownictwa.pl (odczyt z roku 2009).

¹⁰ ADA (Americans with Disabilities Act z 1990 r.) Accessibility Guidelines for Building and Facilities (ADAAG) <http://www.access-board.gov/adaag/html/adaag.htm> (odczyt z roku 2009).

¹¹ Accessible Multifamily Housing, 1999, Key Code Requirements from Volume 1-C (1999) of the North Carolina State Building Code for the Design of Type “A” and Type “B” Dwelling Units, odczyt z roku 2009, (http://www.design.ncsu.edu/cud/pubs_p/docs/accessiblemultifamilyhousing.pdf).

badawczych Unii Europejskiej pod kierunkiem Hansa Wernera Wahla z niemieckiego Centrum Badań nad Starością w Heidelbergu. W projekcie prowadzonym w latach 2001 – 2004 wzięły udział zespoły badawcze z Niemiec, W. Brytanii, Szwecji, Łotwy i Węgier¹². Badania zaprojektowane jako komparatywne ukazują szeroko problemy ludzi starych, także i w kontekście samodzielnego zamieszkiwania w ww. krajach.

W innych programach badawczych problem zamieszkiwania ludzi starych jest poruszany w różnych aspektach, i tak: badania Centrum Badań Środowiskowych im. Helmholtza z Lipska nt. osiedla Grönnau w okresie ostatnich 15 lat, zwracają uwagę na atrakcyjność osiedli wielorodzinnych dla ludzi w wieku senioralnym [10], z kolei badania szwajcarskie nt. migracji ludzi starych w Genewie, przedstawione w 2008 r. na konferencji w Lipsku (Socio-Spatial Consequences of Demographic Change for East Central European Cities) przez Corrinę Heye C. w 2008 r., pokazują, że ludzie starzy, po 75 roku życia, poszukują nowych, bardziej adekwatnych do potrzeb lokalizacji miejsca zamieszkania (dobrze wyposażona w usługi i dobrze skomunikowana strefa śródmiejska).

Badania na temat potrzeb mieszkaniowych ludzi starych w W. Brytanii są prowadzone od lat 90. ubiegłego wieku przez The Housing Corporation GHK. Raport z tych badań został przygotowany przez P. Dickinsona oraz G. Whittinga w 2002 r. [17]. Opisuje szczegółowo i interdyscyplinarnie poziom spełnienia potrzeb ludzi starych w budownictwie mieszkaniowym w Wielkiej Brytanii. Dalszym ważnym opracowaniem jest zlecony przez Premiera i opracowany przez Department for Communities and Local Government dokument pt. „Quality and choice for older people's housing: a strategic framework” z 2006 r.

Z polskich projektów dotyczących starzenia się ani projekt „Wobasz” (2003 – 2005) – Wieloośrodkowe ogólnopolskie badanie stanu zdrowia ludności – problemy zdrowotne, ani projekt „Polska starość – problemy społeczne” [49] nie zajmują się problematyką warunków mieszkaniowych polskich seniorów. Dopiero projekt PolSenior (2007 – 2011) – problemy medyczne, społeczne i ekonomiczne – podjął zagadnienia mieszkaniowe, które jednakowoż stanowią jedynie uzupełnienie problematyki głównej. Jest to więc pierwsze w Polsce opracowanie, które bada warunki mieszkaniowe polskich seniorów.

Na tle badań europejskich nasz kraj wykazuje ogromne opóźnienie w tego typu badaniach. Kraje europejskie, które zgłębiają problematykę starzenia się, nie tylko posiadają wiedzę na temat stanu istniejącego, ale wypracowały narzędzia pozwalające na bardzo wnikliwe badanie

¹² Enable-Age Project, 2002 – 2004, Enabling Autonomy, Participation, and Well-Being in Old Age: The Home Environment as a Determinant for Healthy Ageing (QLKG-CT-2001-00334 <http://www.enableage.arb.lu.se/>).

środowiska zamieszkiwania dla ludzi starych i poziomu dostosowania tego środowiska do możliwości fizycznych i mentalnych seniorów. Są to takie narzędzia, jak:

- UIHM (Usability in my Home), kwestionariusz uwzględniający aspekty aktywności, osobiste i społeczne oraz fizycznego środowiska [20, 21], pozwalający na subiektywną ocenę, oprócz czynników psychologicznych, poziomu dopasowania środowiska mieszkaniowego do możliwości osoby starszej.
- HOOP (Housing of Older People, obecnie Housing Options for Older People) – kwestionariusz samooceny możliwości dalszego zamieszkiwania w obecnym środowisku. Formularz został opracowany na zlecenie The Housing Corporation Innovation and Good Practice Programme przez Elderly Accomodation Counsel, School for Policy Studies na Uniwersytecie West England w Bristolu; powstał w 1999r. (<http://www.housingcorp.gov.uk/server/show/nav.381> odczyt z 2007 r.).
- Housing Enabler (HE) – narzędzie sprawdzania dostosowania zbudowanego środowiska zamieszkiwania do ograniczeń fizycznych ludzi w podeszłym wieku, opracowane przez S. Iwarsson i B. Slaug w 2001 r., na podstawie wcześniejszych koncepcji amerykańskich E. Steinfeldta i innych, z 1979 r.
- Accessible Multifamily Housing (dostępne mieszkalnictwo wielorodzinne) – North Carolina State Building Code (1999) proponuje projektowanie mieszkań w standardzie dostępności A i B.
- Action Research – metodologia badawcza stosowana w projektowaniu zmian środowiska zamieszkiwania przy udziale użytkowników, tj. mieszkańców, personelu obsługującego, zarządcy i badaczy.
- POE – Post-Occupancy Evaluation – uniwersalna metoda oceny jakości środowiska zbudowanego w trakcie jego użytkowania. POE jest stosowane przez AIA w USA do cyklicznych badań jakości mieszkalnictwa zbiorowego dla ludzi starych; badania te są publikowane w formie książkowej [4].

Rozwój badań nad jakością środowiska zbudowanego przeznaczonego dla ludzi w wieku senioralnym są w świecie rozwijane pod wpływem idei, jakie kształtują projektowanie architektoniczne końca XX w. Są to: 1) idea rozwoju zrównoważonego (ekologia, ekonomia, społeczeństwo i kultura), 2) Universal Design – projektowanie obiektów dostępnych dla wszystkich, 3) Built for All – budowanie środowiska dostępnego dla osób niepełnosprawnych, 4) Design out Crime – budowanie środowiska chroniącego przed przestępczością kryminalną (kontrola społeczna).

Na podstawie analiz ww. pozycji literaturowych i internetowych wyznaczono następujące cele badawcze :

- 1) rozpoznanie warunków mieszkaniowych w zróżnicowanych środowiskach zamieszkiwania – metodą ekspercką,
- 2) rozpoznanie potrzeb ludzi starych, ich stanu niesprawności oraz poziomu przystosowania mieszkań do tej niesprawności – ankietowanie, wywiady swobodne,
- 3) ocenę jakości warunków zamieszkania dokonaną przez mieszkańców – ankietowanie, wywiady swobodne, spotkanie fokusowe,
- 4) rozpoznanie kapitału kulturowego, społecznego badanych osób i ich aktywności w kontekście warunków, jakie stwarza miejsce zamieszkania – ankietowanie, wywiady swobodne.

4. Zbudowanie eksperckich kryteriów badania jakości środowiska zamieszkiwania w świetle potrzeb ludzi starych

Głównymi problemami oceny eksperckiej były z jednej strony określenie i wybór środowisk mieszkaniowych do badań, a z drugiej określenie kryteriów tejej oceny.

Przy wyborze środowisk przyjęto zasadę poszukiwania możliwie zróżnicowanych środowisk zamieszkania indywidualnego i zbiorowego. W związku z tym do badań przyjęto:

- 1) środowiska osiedlowe, mieszkaniowe, wielorodzinne:
 - a) wielkomiejskie osiedle w centrum Katowic – budynek Superjednostka – blokowisko z lat 60. ubiegłego wieku, zlokalizowane w centrum miasta wojewódzkiego, obejmujące 762 mieszkania,
 - b) peryferyjne, w mieście akademickim – zabytkowe osiedle patronalne z lat 20. ubiegłego wieku, zlokalizowane w Gliwicach Sobiszowicach, w dzielnicy Zatorze – 300 mieszkań,
 - c) osiedle mieszkaniowe, po PGR-owskie, blokowisko z lat 70., we wsi Poniszowice, w powiecie gliwickim – 50 mieszkań,
- 2) domy publiczne i niepubliczne pobytu stałego dla ludzi starych i niepełnosprawnych:
 - a) Dom Księży Emerytów w Katowicach dla 40 osób (sami mężczyźni),
 - b) DPS „Nasz Dom” w Gliwicach przy ul. Derkacza 10 dla 122 osób, w tym także leżących (16 osób),

- c) Zakład Opiekuńczo-Lecznicy Sióstr Boromeuszek przy ul. Zygmunta Starego w Gliwicach, wyłącznie dla kobiet (81 kobiet), dla osób starszych i niepełnosprawnych,
- d) Niepubliczny Dom Opieki Społecznej PCK w Chorzowie Starym przy Placu Piastowskim 19 dla 49 osób.

W doborze miejsc do badań kierowano się dwoma kryteriami: naukowym i praktycznym. Naukowe kryteria dotyczyły różnorodności badanych środowisk pod względem czasu powstania, miejsca lokalizacji i różnego standardu warunków zamieszkiwania. Kryteria praktyczne koncentrowały się na możliwości przeprowadzenia badań (dostęp do dokumentacji, zgoda zarządców i kierownictwa obiektu na przeprowadzenie badań). Z badań wyłączono, w odróżnieniu od badań prowadzonych w innych krajach, np. USA, Niemczech, Szwecji, W. Brytanii, osiedla jednorodzinne, ze względu na problemy z dostępem do mieszkań, do dokumentacji i większą różnorodność rozwiązań architektonicznych oraz funkcjonalnych, a także znaczenie tego typu budownictwa w kontekście problemów społecznych.

Dalszym problemem metodologicznym było określenie granic opracowania omawianego środowiska zamieszkiwania. Uznano, że w świetle badań światowych, dotyczących dostępności obiektów mieszkaniowych, należy środowisko zamieszkiwania badać w następujących zakresach terytorialno-tematycznych:

- obszar w promieniu do 300 i 500 m od badanego budynku lub zespołu osiedlowego,
- najbliższe otoczenie budynku w promieniu do 100 m,
- strefa wejściowa do budynku,
- struktury przestrzenne (czytelność układu przestrzennego), usługowa i komunikacyjna budynku,
- mieszkanie,
- kuchnia, łazienka, balkon,
- piwnica.

W badaniach obiektów pobytu stałego dodatkowo badano wyposażenie obiektu w usługi dodatkowe, związane z opieką socjalną i medyczną nad mieszkańcami.

Kryteria do analiz architektonicznych zostały dobrane na podstawie wcześniejszych badań literaturowych i za najistotniejsze uznano:

- 1) zebranie podstawowych informacji dotyczących typu budynków, liczby mieszkań i ich wielkości,
- 2) spełnienie wymagań prawa budowlanego, w tym rozwiązania dotyczące dostępności dla niepełnosprawnych w skalach urbanistycznej i architektonicznej,
- 3) dostosowanie rozwiązania architektonicznego mieszkań do wymagań Standardu Unijnego, rozkład mieszkania itp.,
- 4) poziom wyposażenia najbliższego otoczenia urbanistycznego w podstawowe usługi infrastruktury społecznej, usługowej i kulturowej oraz powiązania komunikacyjne,
- 5) wyposażenie strefy wejściowej do budynku w podstawowe usługi (kontrola wejścia, skrzynki na listy, miejsce pojemników na śmieci),
- 6) jakość behawioralna badanych środowisk: prywatność, terytorialność i gradient prywatności, czyli gradacje przestrzeni od prywatnej do publicznej,
- 7) bezpieczeństwo w kategoriach kryminalnych (miejsca potencjalnie niebezpieczne) i technicznych oraz kontroli bezpieczeństwa (domofon, kamera, kraty itp.),
- 8) dokonywane przeróbki dostosowawcze w badanych mieszkaniach,
- 9) stan utrzymania obiektów,
- 10) analiza możliwości usunięcia nieprawidłowości, niezgodności z przepisami, poprawy zanotowanych niedostosowań.

Generalnie ocena ekspercka wykazała, że badane środowiska zamieszkania odbiegają dość znacznie od stawianych współcześnie, wyżej wymienionych wymagań.

5. Przeprowadzenie ankietowania wraz z opracowaniem wyników w programie SPSS

Przygotowane badania ankietowe obejmowały zagadnienia architektoniczne oraz socjologiczne i miały na celu uzyskanie informacji na temat subiektywnej oceny środowiska zamieszkania oraz kapitału społecznego i aktywności ludzi starych w badanych środowiskach osiedli mieszkaniowych.

W celu rozpoznania warunków życia mieszkańców w badanych mieszkaniach, zbudowano ankietę architektoniczną z pytaniami o ocenę własną mieszkańców w wieku senioralnym postrzeganej jakości zamieszkania. W związku z tym zadawano pytania dotyczące niesprawności lub niepełnosprawności mieszkańców i związanych z niesprawnościami oraz niedogodnościami życia w mieszkaniu działań zmierzających do

dopasowania mieszkania (łazienka, kuchnia) do zmieniających się potrzeb. Ponadto, interesującym problemem była chęć i wola dokonania zmian przystosowawczych przez mieszkańców oraz motywacje do takich zmian lub ich zaniechania. W ankiecie znalazły się także pytania o widok z okna i jego znaczenie dla mieszkańców, o poczucie bezpieczeństwa, o ocenę wyglądu budynku i zadowolenia respondenta z zamieszkiwania w danym środowisku, o indywidualną ocenę dostępu (bliskości) usług podstawowych.

W kontekście poziomu zadowolenia z warunków zamieszkiwania i stanu zdrowia pytano w ankiecie również o wolę zamieszkania respondentów w Domu Pomocy Społecznej teraz i w przyszłości.

W socjologicznej części ankiety pytania dotyczyły: danych osobowych, stanu zdrowia, stanu rodzinnego, stosunków i kontaktów z rodziną oraz sąsiadami, możliwości uzyskiwania pomocy w miejscu zamieszkania, trybu życia, korzystania z oferty kulturalnej i rekreacyjnej w miejscu zamieszkiwania, a także poziomu aktywności i zaangażowania zarówno w kontakty rodzinne jak i towarzyskie oraz dotyczące podejmowanych obowiązków związanych z pracą bądź działaniami w wolontariacie oraz poziomu zaufania społecznego.

Ankiety były kierowane wyłącznie do mieszkańców w wieku senioralnych 55+, w związku z czym do ankietowania zostały wybrane lokale zamieszkiwane przez osoby w wieku senioralnym. Łącznie zebrano 168 ankiet (19 Poniszowice, 112 Superjednostka, 37 Sobiszowice).

Ankietowanie zostało przeprowadzone przez studentów Wydziału Architektury oraz socjologii z Wydziału Zarządzania i Organizacji Politechniki Śląskiej oraz Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego. Wyniki badań ankietowych zostały opracowane przy użyciu programu SPSS i pozwoliły na porównanie danych dotyczących oceny partycypacyjnej badanych trzech środowisk zamieszkiwania.

Ostateczne porównanie danych bazowych zostało ujęte w tabeli 1, ukazującej podstawowe informacje o badanych środowiskach.

Tabela 1

Porównanie bazowych danych w badanych środowiskach zamieszkania [7]

Informacje charakteryzujące badane środowiska zamieszkania	Poniszowice	Katowice Superjednostka	Gliwice Sobiszowice
Informacje podstawowe do opinii eksperckiej			
Liczba budynków na osiedlu	3	1	3 kwartały
Liczba kondygnacji w budynku	3 oraz piwnica	15 mieszkaniowych, 2 usługowo-techniczne (parter i I piętro), parkingi w podziemiu	3 oraz poddasze i piwnica
System konstrukcyjny	wielka płyta	wielka płyta	tradycyjny z cegły
Liczba mieszkań ogółem	50	762	300
Wielkość mieszkań	30 – 50 m ²	34 – 57 m ²	36 – 42 m ²
Liczba pokoi w mieszkaniu	1 – 4	2 – 3	2
Zgodność ze standardem europejskim	Niezgodne – za małe sypialnie, łazienki i kuchnie	Niezgodne – za małe sypialnie, łazienki i kuchnie	Niezgodne – brak łazienek
Instalacje	Elektryczność, woda, centralne ogrzewanie	Elektryczność, ciepła i zimna woda, centralne ogrzewanie	Elektryczność, woda, ogrzewanie piecowe lub inne etażowe
Najbliższe otoczenie osiedla	Wiejskie, z działką o charakterze rekreacyjnym	Centrum miasta, brak przestrzeni o charakterze półprywatnym i półpublicznym w najbliższym otoczeniu	Peryferia miasta powiatowego, akademickiego, bardzo zaniedbane podwórka gospodarcze, brak zieleni rekreacyjnej
Stan utrzymania	Zły	Dobry/średni	Bardzo zły
Informacje podstawowe do opinii partycypacyjnej			
Liczba mieszkań zamieszkałych przez seniorów	27	426	105
Procent mieszkań zamieszkałych przez seniorów	54%	56%	35%
Liczba ankiet	19	112	37

cd. tabeli 1

Liczba osób niepełnosprawnych wśród badanych	21%	28% 18 osób (16% – deklaruje niesprawność swoją lub małżonka, w tym 5 osób korzysta z wózka, a 9 z łaski lub balkonika)	22%
Liczba mieszkających samotnie	42%	44%	59,5%

Ostatecznie opracowane w SPSS ankiety pozwoliły na całościową ocenę środowisk zamieszkania, poczucia bezpieczeństwa, poziomu zaufania społecznego.

6. Badania fokusowe w Superjednostce w Katowicach

Badanie fokusowe, przeprowadzone w lutym 2009 r., w Klubie Seniora Superjednostka, miało charakter triangulacji wyników badań osiągniętych w badaniach ankietowych oraz eksperckich budynku Superjednostki w Katowicach i pozwoliło na weryfikację wyników badań ankietowych i eksperckich. Takie spotkanie było możliwe tylko w tym jednym środowisku zamieszkania, ponieważ mieszkańcy tego budynku/osiedla wytworzyli wcześniej miejsce społeczne, w którym była możliwość komunikowania się z grupą seniorów w trakcie cotygodniowego spotkania w pomieszczeniu klubowym.

Wyniki badań socjologicznych oceny miejsca zamieszkania przez mieszkańców świadczyły, że mieszkańcy są ogólnie zadowoleni z miejsca zamieszkania, podczas gdy badania eksperckie ujawniły wiele niekorzystnych zjawisk z zakresu psychologii środowiskowej i niską jakość architektoniczną obiektu. W badaniu fokusowym miała zostać zweryfikowana ta rozbieżność wyników badań socjologicznych i architektonicznych – eksperckich. Ponadto, grupa badawcza chciała sprawdzić, jak mieszkańcy oceniają propozycje zmian zmierzających do dostosowania budynku, a właściwie mieszkań, do potrzeb ludzi w wieku senioralnym.

Spotkanie fokusowe ujawniło kolejne różnicowanie stanowisk pomiędzy społecznością zaangażowaną w życie społeczne budynku (członkowie Klubu Seniora) a mieszkańcami niezaangażowanymi. Pozwoliło także grupie badaczy zrozumieć, dlaczego pewne propozycje zmian aranżacji mieszkań nie zostały zaakceptowane przez mieszkańców w wieku

senioralnym. Wraz z wiekiem zmniejsza się tolerancja na zatłoczenie, a zwiększa potrzeba prywatności i dlatego mieszkańcy tzw. M3 (mieszkania dwupokojowe ze ślepą kuchnią) nie godzili się na przekształcenie mieszkania na lokal jednoprzestrzenny z wnęką kuchenną. Chcieli zachować odrębny pokój, w którym mieli szansę się odizolować w razie dłuższej wizyty rodziny.

7. Wywiady pogłębione w badanych środowiskach z wybranymi osobami w wieku senioralnym

Przeprowadzone badania fokusowe (triangulacyjne) naprowadziły badaczy na ustalenie kryteriów doboru grupy osób do wywiadów pogłębionych. Wybrano do badań w grupie seniorów osoby sprawne fizycznie, osoby niepełnosprawne, osoby które mieszkają stosunkowo krótko w danym miejscu – mniej niż 5 lat. Powody wyboru takich grup do wywiadów wynikają z poszukiwania odpowiedzi na pytania o:

- 1) możliwości dokonania adaptacji mieszkań do ludzi niepełnoprawnych i starych,
- 2) kryteria atrakcyjności mieszkań i środowiska mieszkaniowego dla ludzi w wieku senioralnym, które zadecydowały o wyborze danego mieszkania na miejsce pobytu na starość,
- 3) zmiany w postrzeganiu środowiska zamieszkania w cyklu życia,
- 4) oceny zmian jakościowych środowiska zamieszkiwania, dostrzeganych przez mieszkańców,
- 5) przygotowanie się do starości i ewentualnej niepełnosprawności,
- 6) planowane oraz zrealizowane zmiany w mieszkaniu (określenie przyczyn),
- 7) aktywności na emeryturze i ewentualne ograniczenia związane ze środowiskiem,
- 8) przyczyny i motywacje dokonywania zmian w mieszkaniach,
- 9) poczucie bezpieczeństwa,
- 10) wyobrażenia o domu dla seniorów, w którym mogliby/chcieliby zamieszkać.

W celu przygotowania osób do przeprowadzenia wywiadów (studenci architektury i socjologii) przygotowano standardową listę pytań: 1) stosowaną w rozmowach z wszystkimi respondentami, 2) z pytaniami dodatkowymi do osób niepełnosprawnych, 3) z pytaniami do osób mieszkających długo w danym miejscu, 4) z pytaniami do osób, które zdecydowały się zamieszkać w badanym obiekcie na emeryturze.

Zagadnienia dotyczące wszystkich respondentów obejmowały pytania metryczkowe oraz zagadnienia dotyczące warunków zamieszkania wcześniejszego przed zasiedleniem obecnego mieszkania, prywatności, chęci dokonywania zmian i poczucia bezpieczeństwa.

Pytania dodatkowe dla osób niepełnosprawnych dotyczyły typu niesprawności i wynikających z tego faktu problemów życia codziennego oraz barier w mieszkaniu i otoczeniu urbanistycznym, odczuwanych przez respondenta, a także oceny indywidualnej potrzeby i możliwości adaptacji mieszkania do danej niesprawności.

Osoby mieszkające bardzo długo były pytane o postrzeganie zajmowanego mieszkania w cyklu życia (mieszkanie z rodziną i samemu), natomiast osoby, które zdecydowały się zamieszkać w danym środowisku na emeryturze pytano o powody podjęcia takiej decyzji.

Wbrew przewidywaniom, wynikającym z eksperckiej oceny architektonicznej, respondenci wyrażali zadowolenie z zamieszkiwania w tej części Katowic. Osoby, które zdecydowały się na emeryturze zamieszkać w Superjednostce, podkreślały, że głównym powodem ich decyzji była doskonała lokalizacja wobec wszystkich możliwych usług i atrakcji oferowanych przez miasto (Uniwersytet Trzeciego Wieku, teatr, dogodny dojazd do Parku Kościuszki oraz WPKiW itp.), stosunkowo wysoki standard mieszkania (wszystkie media) oraz stosunkowo dostępny czynsz. Zgłaszane mankamenty to wysoki poziom hałasu związany z sąsiedztwem Ronda i trasy DTŚ oraz winda zatrzymująca się co trzecią kondygnację.

Wnioski z tej części badań są następujące: osoby starsze poszukują dogodnych komunikacyjnie lokalizacji i bliskości podstawowych usług, co zostało także podkreślone w literaturze nt. tendencji migracyjnych ludzi po 75 roku życia [26].

8. Badania eksperckie i partycypacyjne wybranych do badań 4 domów pobytu stałego dla osób starszych

Podobnie jak w badaniach środowisk zamieszkania wielorodzinnego, w badaniach domów pobytu stałego dla osób starszych dokonano badań eksperckich (architektonicznych), mających na celu sprawdzenie jakości pobytu ludzi starszych pod kątem współczesnych wymagań cywilizacyjnych, oraz badań partycypacyjnych (w postaci wywiadów) w celu uzyskania subiektywnej oceny warunków zamieszkiwania przez pensjonariuszy badanych domów. W zestawie kryteriów oceny eksperckiej znalazły się:

- zgodność z przepisami prawa budowlanego,
- możliwość korzystania z usług podstawowych w najbliższym otoczeniu placówki (100, 300 i 500 m),
- warunki zakwaterowania w pokojach i ich wyposażenie oraz standard,
- dostosowanie obiektu dla potrzeb osób niepełnosprawnych,
- wyposażenie placówki w usługi społeczne i terapeutyczne.

Badane obiekty prezentują skrajnie zróżnicowane warunki zamieszkania – od luksusowych (Dom Księży Emerytów oferujący dwupokojowe, samodzielne mieszkania) do bardzo złych w placówce PCK w Chorzowie, gdzie pensjonariusze zajmują pokoje wieloosobowe, a brak windy uniemożliwia osobom na wózku samodzielne opuszczenie budynku. Wszystkie obiekty są zlokalizowane w tkance miejskiej, w otoczeniu ogrodu dostępnego dla pensjonariuszy.

W celu ustalenia sposobu postrzegania warunków zamieszkania zaprojektowano wywiady pogłębione z pensjonariuszami badanych domów. W związku ze zróżnicowanym stanem zdrowia respondentów, starano się dobrać możliwie szerokie spektrum zróżnicowania pensjonariuszy zaproszonych do wywiadów. W każdym z badanych czterech obiektów wykonano 6 wywiadów. Do wywiadów wybierano przynajmniej jedną osobę sprawną fizycznie i mentalnie oraz w miarę możliwości jedną osobę mającą problemy mentalne. Pozostałe osoby charakteryzowały się różnym poziomem niesprawności. Były to osoby: stale leżące w łóżku, poruszające się na wózku, z balkonikiem lub o kulach, niedowidzący, z artretyzmem rąk, z trudnościami w poruszaniu rękoma, schylaniu, klękaniu, zaburzeniami równowagi lub po prostu słabi fizycznie z zaburzeniami równowagi.

Zagadnienia interesujące zespół badaczy, oprócz danych metryczkowych i informacji o zajmowanym lokalu, to: motywacje skorzystania z domu starców, zadowolenie z decyzji zamieszkania w DPS, ocena budynku jako takiego (estetyka, wygoda użytkowania, łatwość poruszania się po obiekcie, posiadanie balkonu, korzystanie z wnęki kuchennej itp.), ocena pomieszczeń usługowych w budynku (stołówka, kaplica, pokój pielęgniarok i inne), ocena najbliższego otoczenia budynku – poza ogrodzeniem i wewnątrz ogrodzenia.

Ponadto, pytano respondentów jak daleko wychodzą poza budynek i w jakim celu, z jakich usług zewnętrznych korzystają (np. spotkania z przyjaciółmi na mieście itp.), jakie są ich relacje ze współmieszkańcami (także w kontekście oceny lokalu – problemy prywatności, terytorialności, poczucia osamotnienia, potrzeba mieszkania samemu lub w towarzystwie)

oraz o powody do niezadowolenia w odniesieniu do mieszkania (np. meblowanie, ciasnota, poczucie bezpieczeństwa w łazience, posiadanie rzeczy osobistych itp.).

Socjologów interesowały powody do zadowolenia lub niezadowolenia ze względów społecznych, dostosowanie środowiska zamieszkania do stanu zdrowia respondenta, tryb życia (co robi rano, wieczorem w weekendy itp.), czego brak odczuwa (np. rzeczy osobistych, prywatności, ulubionego zwierzątka itp.), żywienie samodzielne (jakie ma potrzeby w tym zakresie), spotkania z rodziną i ze znajomymi na terenie ośrodka, aktywność w obrębie ośrodka DPS (z jakich zajęć korzysta), odejścia rezydentów, zmiana stosunku do życia i postrzeganie siebie i innych w kontekście pobytu w ośrodku itp.

9. Wnioski z badań

Przedstawione badania podprojektu PolSenior – Architekci i Socjologowie są pierwszymi w Polsce tego typu badaniami środowiska zamieszkania polskich seniorów, w których aktywny udział wzięli zarówno architekci, jak i socjologowie. W związku z tym badanie miało charakter pilotażowy, tj. pozwalający na sprawdzenie wartości przyjętych kryteriów badawczych, zastosowanych metod badawczych, przetestowanie zbudowanych narzędzi badawczych. Przyjęte kryteria badawcze odnoszą się do jakości środowiska mieszkaniowego zarówno urbanistycznego, jak i architektonicznego, z punktu widzenia potrzeb osób starszych i niepełnosprawnych. Zostały one ustalone i wyselekcjonowane na podstawie badania literatury przedmiotu, odnoszącej się do potrzeb ludzi starych w środowisku życia i zamieszkania, oraz obowiązujących w Polsce przepisów prawa budowlanego. Wyniki badań zostały opracowane jako wnioski wynikające z przeprowadzonych badań, jako teoretyczne i generalne konkluzje oraz jako wnioski do dalszych badań.

Bibliografia

1. ABC... mieszkania bez barier. Fundacja dom dostępny, Warszawa 2003.
2. Accessible Multifamily Housing, 1999, Key Code Requirements from Volume 1-C (1999) of the North Carolina State Building Code for the Design of Type "A" and Type "B" Dwelling Units; www.design.ncsu.edu/cud/pubs_p/docs/accessiblemultifamilyhousing.pdf

3. ADA (Americans with Disabilities Act, 1990) Accessibility Guidelines for Building and Facilities (ADAAG); <http://www.access-board.gov/adaag/html/adaag.htm>
4. Anderzhon J.W., Fraley I.L., Greek M.: Design for Ageing. Post-Occupancy Evaluation. Lesson Learned from Senior Living Environments Featured in AIA's Design for Ageing Review. John Wiley & Sons, NY, Toronto 2007.
5. The American Institute of Architects, Design for Ageing Review, Images Publishing, Australia 2006.
6. Backer R.: Prospecting in environmental psychology: Oskaloosa revisited, [in:] Altmen I., Stokols D. (eds.): Handbook of Environmental Psychology. Wiley, New York 1987.
7. Bartoszek A., Niezabitowska E., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M.: Raport z Projektu Polsenior, Podprojektu Architektki i Socjologowie za 2009 r., Gliwice 2009.
8. Bell P.A., Greene T.C., Fischer J.D., Baum A.: Psychologia środowiskowa. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
9. Bańka A.: Społeczna psychologia środowiskowa. Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2002.
10. Bernt M.: Neither normalisation, nor decay: housing estates in Easter Germany, [in:] Komar B., Kucharczyk-Brus B. (eds.): Housing and Environmental conditions in Post Communist Contries. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2007.
11. Birren J., Schaie W. (eds.): Handbook of the Psychology of Ageing. Elsevier, Academic Press, 2006.
12. Caplan R.D. et al.: Job Demands and Worker Health: Main Effective and Occupational Differences. Government Printing Office, Washington 1975.
13. Cohen U., Day K.: Contemporary Environments for People with Dementia. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1991.
14. Cohen U., Weisman G.: Holding on to Home. Designing Environments for People with Dementia. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1993.
15. Czyński M.: Architektura w przestrzeni ludzkich zachowań. Wybrane zagadnienia bezpieczeństwa w środowisku zbudowanym. Wydawnictwo Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 2006.
16. Department for Communities and Local Government pt. “Quality and choice for older people's housing: a strategic framework”, dokument z 2006, odczyt z lutego 2011; www.communities.gov.uk/documents/housing/pdf/156528.pdf
17. Dickinson P., Whitting G.: Older People. Main Report „The Big Picture”. The Housing Corporation GHK, Great Britain 2002.

18. Dziubińska-Michalewicz M.: *Formy opieki nad osobami starszymi w wybranych krajach europejskich*. Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 561, 1997.
19. Enable-Age Project, 2002-2004, *Enabling Autonomy, Participation, and Well-Being in Old Age: The Home Environment as a Determinant for Healthy Ageing* (QLKG-CT-2001-00334; <http://www.enableage.arb.lu.se/>).
20. Fänge A.: *Strategies for Evaluation of Housing Adaptations. Accessibility, Usability, and ADL Dependence*. Doctoral dissertation. Lund University, Division of Occupational Therapy, Sweden 2004.
21. Fänge A., Iwarson S.: *Physical Housing Environment – Development of Self-Assessment Instrument*. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 1999, p. 66, p. 250-260.
22. Greandjean E.: *Ergonomia mieszkania. Aspekty fizjologiczne i psychologiczne w projektowaniu*. Arkady, Warszawa 1978.
23. Harrigan J., Raiser J., Raiser Ph.: *Senior Residences. Designing Retirement Communities for the future*. John Wiley & Sons, NY, Toronto 1998 (CCRC Continuing Care Retirement Community).
24. Hall E.T.: *Ukryty wymiar*. PIW, Warszawa 1978.
25. Van Harrison R.: *Person-environment fit and job stress*, [in:] Cooper C.L., Payne R. (eds.): *Stress at work*. Wiley, Chichester 1978.
26. Heye C.: *Changing moving pattern of the elderly In the Greater Area of Zurich – the consequences of socio-demographic change and reurbanisation*. Conference paper (Conference in Leipzig: “Socio-Spatial Consequences of Demographic Change for East Central European Cities”), Leipzig 2008.
27. Iwarsson D., Slaug B.: *Housing Enabler. An Instrument for Assessing and Analysing Accessibility problems in Housing*. Lund 2001.
28. Iwarsson S.: *Ageing and Supportive Environments: Accessibility, Usability and Safety in Urban Environments*. Conference paper at Lund University in the Centre for Ageing and Supportive Environments, 2007.
29. Iwarsson S., Wahl H.W., Nygren C., Oswald F., Sixsmith A., Sixsmith J., Szeman Z., Tomsone S.: *Importance of Home Environment for Healthy Aging: Conceptual and Methodological Background of the European ENABLE-AGE Project*. *The Geronthologist*, Vol. 47, No. 1/2007, p. 78-84.
30. Kahana E., Lovegreen L., Kahana B., Kahana M.: *Person, Environment, and Person-Environment Fit as Influences on Residential Satisfaction of Elders*. *Environment and Behavior*, Vol. 35, No. 3/2003, p. 434-453.

31. Katz S., Ford A.B. et al.: Studies of Illness in the Aged. The Index of ADL: a Standardized Measure of Biological and Psychosocial Function. *Journal of the American Medical Association*, No. 185, 1963, p. 914-919.
32. Kuryłowicz E.: Uwarunkowania architektoniczne kształtowania otoczenia wbudowanego przyjaznego dla osób niepełnosprawnych. *Projektowanie Uniwersalne*, [w:] Johnni P., Thuresson C. (red.): *Wytyczne tworzenia dostępnego i funkcjonalnego otoczenia zewnętrznego*. Sztokholm, miasto dla wszystkich. Integracja, Warszawa 2005.
33. Lawton M.P., Brody E.M.: Assessment of older people: Self-maintaining and instrumental activities of daily living. *Gerontologist*, No. 9/1969, p. 179-196.
34. Lawton M.P.: Competence, environmental Press, and the adaptation of older people, [in:] Lindley P.G., Ernst G. (eds.): *Theory development in environment and aging*. Gerontological Society, Washington DC 1975, p. 13-83.
35. Lawton M.P., Nahemow L.: Ecology and the ageing process, [in:] Eisdorfer C., Lawton M.P. (eds.): *The psychology of the adult development and aging*. American Psychological Association, Washington DC 1973, p. 619-674.
36. Lynch K.: *The image of the city*. The MIT Press Cambridge, London 1979.
37. Meyer-Bohe W.: *Budownictwo dla osób starszych i niepełnosprawnych*. Arkady, Warszawa 1998.
38. Newman O.: *Defensible Space*. Macmillan, New York 1972.
39. Niezabitowska E., Bartoszek A., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M.: The Housing Environment of Elderly People In Poland. Case Studies, [in:] Turgut Yildiz H., Guney Y.I. (eds.): *REVITALISING BUILT ENVIRONMENTS: Requalifying Old Places for New Uses*. Istanbul Technical University, Istanbul 2009.
40. Niezabitowska E., Bartoszek A., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M.: Organization of Research for the PolSenior – Architects and Sociologists Sub-project. *ACEE nr 4/2009*, p. 19-30.
41. Niezabitowska E., Niezabitowski M.: Środowisko zamieszkania ludzi niepełnosprawnych i starych. Perspektywy humanizacji w świetle osiągnięć różnych dyscyplin nauki i obszarów praktyki architektonicznej. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki PAN – Komitetu Architektury i Urbanistyki*, nr 3/2009, s. 40-53.
42. Niezabitowski M.: Attitudes of Silesian Seniors Towards Their Residential Environment, [in:] Turgut Yildiz H., Guney Y.I. (eds.): *REVITALISING BUILT ENVIRONMENTS: Requalifying Old Places for New Uses*. Istanbul Technical University, Istanbul 2009.

43. Oswald F., Schelling O., Wahl H.W., Fänge A., Sixsmith J., Iwarsson S.: Homeward bound: Introducing a four-domain model of perceived housing in very old age. *Journal of Environmental Psychology*, No. 26/2006, p. 187-201.
44. Passini R.: *Wayfinding*. Van Nostrand Reinhold, New York 1984.
45. Scheid R., Lindley P.G.: *Environmental Gerontology: Progress in the Post-Lawton Era*, [in:] Birren J., Schaie W. (eds.): *Handbook of the Psychology of Ageing*. Elsevier, Academic Press, San Diego CA 2006, p. 105-125.
46. Schittich Ch. (ed.): *Housing for People of All Ages. Flexible, unrestricted, senior-friendly*. Birkhauser. In Detail. Basel, Boston, Berlin 2007.
47. Skibniewska H.: *Modele mieszkalnictwa dla osób starszych w projektowaniu architektonicznym*. Wydawnictwo Naukowe Stowarzyszenia Psychologii i Architektury, Poznań 1999.
48. Steinfeld E. et al.: *Access to the built environment: A review of the literature*. US Government Printing Office, Washington DC 1979.
49. Synak B. (red.): *Polska starość*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003.
50. Torrington J.: *Care Homes for Older People. A Briefing and Design Guide*. E&FN SPON, London 1996.
51. Torrington J.: *Upgrading buildings for older people*. RIBA, London 2004.
52. Zeisel J.: *Inquiry by Design. Environment / Behavior / Neuroscience in Architecture*. Interiors, Landscape and Planning. W.W. Horton & Company, New York, London 2005.

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007 – 2011, jako projekt badawczy zamawiany PBZ-MEiN-9/2/2006

Recenzent: Dr hab. Marian Mitrega, prof. UŚ